

**ՎՈՒՌԻԱՄ-Ի ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄՆ ՈՒ ՏԱՐԱԾԱՆԵՐԶԱՆԱՅԻՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ
/1990-ական թթ. վերջ-2004թ./***

Գարիկ Բեռյան

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո և՛ ԱՄՆ-ը, և Եվրոպական Միությունը միշտ էլ վարել են հետխորհրդային տարածությունում ռուսական ազդեցության գոտին հնարավորինս սահմանափակելու և կրճատելու քաղաքականություն: Ներկա ուկրաինական ճգնաժամը և նոր սառը պատերազմի սկսման վտանգը այդ քսանամյա քաղաքականության անմիջական պտուղներն են: Ռուսական ազդեցության տնտեսական և քաղաքական կրճատման միջոցների թվում կիրառվում է նաև հետխորհրդային պետությունների մասնակցությամբ միջպետական կառույցների ստեղծումը՝ որպես այլընտրանք ԱՊՀ-ին և, ինչու չէ, նաև Եվրասիական տնտեսական միությանը: 1990-ական թթ. նման կառույց էր ՎՈՒՐԻԱՄ-ը, ներկայումս այդպիսի գործառույթ է իր վրա վերցրել ԵՄ-ի հետ Արևելյան Գործընկերության ծրագիրը: Վերջինս արդեն կարողացել է երեք երկիր՝ Ուկրաինան, Մոլդովան և Վրաստանը դուրս բերել ռուսական ազդեցության գոտուց: Այս առումով արդիական նշանակություն ունի ՎՈՒՐԻԱՄԻ ստեղծման և գործունեության ուսումնասիրումը, որովհետև ապագայում բացառված չեն նրա վերականգնման նոր փորձերի կիրառումները Արևմուտքի կողմից: Չպետք է մոռանալ նաև կոշտ արձագանքը և բացասական ազդեցությունը ռուսական կողմից, որն, անշուշտ, ազդում է նաև ՌԴ-ի հետ երկկողմանի հարաբերությունների վրա: Փորձենք այս դիտանկյունից անդրադառնալ ռուս-ադրբեջանական հարաբերությունների որոշ զարգացումներին:

Մինչ բուն թեմային անցնելը՝ նշենք, որ ռուսական կողմը, լավ հասկանալով արևմտյան ստրատեգների հեռահար նպատակները, ձգտում էր «հեռացողներին» պահելու նոր ինտեգրացիոն նախաձեռնություններով: Օրինակ՝ 1996թ. հունիսին կովկասյան 3 հանրապետությունների ղեկավարների հանդիպում կայացավ Կիսլովոդսկում, որտեղ Մոսկվան առաջարկեց ծրագիր Կովկասի համար՝ հիմնված կովկասյան պետությունների տարածքային ամբողջականության և ինքնիշխանության հարգման սկզբունքների, խաղաղության և կայունության պահպանման վրա: Առաջարկվում էր նաև ստեղծել միջնորդական կառույցներ հակամարտությունների կարգավորման նպատակով, ամրապնդել համագործակցությունը Թուրքիայի և Իրանի հետ, միևնույն ժամանակ կանխել ոչ տարածաշրջանային պետությունների (ամենից առաջ ԱՄՆ-ի) ներթափանցումը Կովկաս [1]: Սակայն ծանրության նժարը Արևմուտքի կողմն էր: 1997թ. հոկտեմբերի 10-11-ը ԱՊՀ 4 պետությունների՝ Ադրբեջանի, Վրաստանի, Մոլդովայի, Ուկրաինայի ղեկավարները, որոնք Ստրասբուրգ էին ժամանել մասնակցելու Եվրոպայի խորհրդի պետությունների և կառավարությունների ղեկավարների նիստին, համաձայնության եկան ստեղծելու 4 պետությունների բլոկ (ՎՈՒԱՄ-չորս պետությունների անվանումների առաջին տառերը), նշելով, որ այդ պետությունները ունեն մի շարք ընդհանուր շահեր և կարող են փոխադարձորեն համագործակցել այդ շահերին հասնելու նպատակով: 1999թ. ապրիլի 24-ին պետությունների դաշինքին միացավ նաև

*Հոդվածն ընդունվել է 20.11. 2014:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԵՊՀ քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնը:

Ուզբեկստանը[2] որից հետո ՎՈւՈւԱՄ-ը, սկսեց կոչվել ՎՈւՈւԱՄ: Ուզբեկստանը ձգտում էր հասնելու արտաքին առևտրի կախվածության սահմանափակմանը Ռուսաստանից և ռուսական տարածքը շրջանցող առևտրական ուղիների գործարկմանը: Ամենայն հավանականությամբ հենց դա հանդիսացավ այն խթանը, որ Ուզբեկստանը անդամակցի ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ին: Քաղաքագիտական հետազոտություններում նշում են հետևյալ ընդհանուր շահերը, որոնք հանդիսանում էին ՎՈւՈւԱՄ-ի ստեղծման հիմքը:

1. ՎՈւՈւԱՄ-ի պետությունների համագործակցության գլխավոր պատճառը **կասպյան նավթն էր**: Վրաստանը, Ուկրաինան և Մոլդովան ամբողջությամբ կախված են էներգակիրների ներմուծումից: Նախկինում նրանք ստանում էին դրանք Ռուսաստանից: Ադրբեջանը, ակտիվորեն պաշտպանելով հիմնական արտահանման նավթամուղի անցկացումը Վրաստանի վրայով դեպի Թուրքիայի նավահանգիստ Ջեյհան, մտադիր չէր հրաժարվել նավթի արտահանման 3-րդ ուղղությունից՝ Վրաստանի և Սև ծովի վրայով դեպի եվրոպական պետություններ Ուկրաինայի, Մոլդովայի տարածքով: Եթե ինչ-որ պատճառներով Բաքու-Ջեյհան նավթամուղի ծրագիրը չիրականանար, Ադրբեջանը կունենար նավթի տեղափոխման այլընտրանքային ուղի՝ բացի ռուսականից:

2. ՎՈւՈւԱՄ-ի երկրները գտնվում են Եվրոպայի և Ասիայի միջև արդեն ակտիվորեն զարգացող **տրանսպորտային «միջանցքի» ճանապարհին**: Եվրոպայի երկրներից մարդատար և բեռնատար տրանսպորտը Մոլդովայի, Ուկրաինայի, Վրաստանի, Ադրբեջանի տարածքով հասնում է Կենտրոնական Ասիա: Ռուսաստանը 21-րդ դարի կարևոր առևտրատրանսպորտային ուղիներից հեռացնելու համար այս ճանապարհի կենսագործունեության ապահովումը ԵՄ ռազմավարական նպատակն է, որին ակտիվորեն աջակցում է ԱՄՆ-ը: Արտասահմանյան տեսաբանները նշում են, որ Ադրբեջանը հետաքրքրում է Ուկրաինային որպես մի երկիր, որը տիրապետում է նավթային հսկայական պաշարների, իսկ Ուկրաինան հետաքրքրում է Ադրբեջանին իր աշխարհաքաղաքական դիրքով, որը հնարավորություն է ընձեռում արտահանել նավթ Եվրոպա՝ շրջանցելով Ռուսաստանը: Դեռևս 1996թ. Կիևը միացավ Սերախյան համաձայնագրին՝ Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքմենստանի միջև, որը կարգավորում էր տրանզիտային փոխադրումները: 1996թ. Օդեսայում Ուկրաինայի, Ադրբեջանի և Վրաստանի միջև կնքվեց համաձայնագիր՝ եվրասիական տրանսպորտային միջանցքի ստեղծման համագործակցության վերաբերյալ:

3. **Էթնոքաղաքական հակամարտությունների** գոյությունը. /ղարաբալյան, աբխազական, հարավօսեթական և մերձդնեստրյան/, որոնք միջազգային ատյաններում համագործակցության անհրաժեշտություն էին պահանջում:

4. ՎՈւՈւԱՄ-ի երկրների ցանկությունը **հեռանալ Ռուսաստանից** ոչ միայն տրանսպորտային և էներգետիկ ոլորտներում, այլև քաղաքական բնագավառում՝ հակադրվելով Ռուսաստանի առաջատար դերին ԱՊՀ-ում:

Արևմտյան քաղաքագետների կարծիքով՝ ՎՈւՈւԱՄ-ը պետությունների անվտանգության վիճակի բնական պատասխանն է, ինչը զգում էին նորանկախ պետությունները Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, և երբ ձգտում առաջացավ գտնելու նոր կառույցներ՝ ավելի անվտանգ միջավայր ստեղծելու համար[3]:

ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի գործունեության առավել կոնկրետ հարցերի քննարկումը կայացավ Բաքվում 1997թ. նոյեմբերին, անդամ պետությունների արտագործնախարարների մասնակցությամբ: Ստորագրվեց արձանագրություն, որը նախատեսում էր ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի երկրների համագործակցություն քաղաքական ոլորտում, եվրասիական տրանսպորտային միջանցքի զարգացման ոլորտում, անջատողական և տարածաշրջանային հակամարտությունների հարցում և այլն [4]:

Կարևոր նշանակություն ունեցավ ՎՈՒԱՄ-ի ներկայացուցիչների հանդիպումը 1998թ. հոկտեմբերին Վաշինգտոնում: Հանդիպման ընթացքում ձեռք բերվեց միասնական զեկույց ՎՈՒԱՄ-ի պետությունների համագործակցության վերաբերյալ ողջ աշխարհում ֆինանսական ձգնաժամի պայմաններում: Հանդիպման մասնակիցները նշեցին, որ ՎՈՒԱՄ-ի երկրների տնտեսական կայունության համար անհրաժեշտ է զարգացած երկրների օգնությունը, ինչպես նաև միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների համագործակցության ամրապնդումը: Ստեղծվում էր ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի պետությունների նախագահների խորհուրդ, որը ղեկավարեց Հ.Ալիևը, ինչը ընդգծում էր Ադրբեջանի առաջատար դիրքը կազմակերպությունում: Որոշվեց ստեղծել աշխատանքային Քարտուղարություն և Քարտուղարության աշխատանքների շնորհիվ արագացնել Եվրոպա-Կովկաս-Ասիա տրանսպորտային միջանցքի ստեղծումը և զարգացումը [5]:

1999թ. ապրիլին ՆԱՏՕ-ի Վաշինգտոնյան ամենամյա նիստը ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի անդամների կողմից օգտագործվեց բանակցություններ վարելու նպատակով: Մասնակից երկրները նշեցին, որ հնարավորություն է ստեղծվել համագործակցելու տնտեսության և էներգետիկայի ոլորտներում, և նավթամուղերի անվտանգության ապահովումը բարձրացնում է ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի պատասխանատվությունը տարածաշրջանում կայունություն պահպանելու համար: Միաժամանակ հաշվի առնելով ԱՄՆ-ի շահերը՝ Ադրբեջանը ձգտում էր հեռու մնալու Իրանից[6]: Սակայն ՆԱՏՕ-ն ձեռնպահ էր մնում ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի հետ համագործակցությունից երկու հիմնական պատճառներով: Առաջին հերթին՝ ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի անդամ-երկրները հաստատում էին, որ իրենց միավորումը չի կրում ռազմական բնույթ, ինչը ոչ հստակ է դարձնում, թե ինչ հիմքով այն կարող է համագործակցել այնպիսի ռազմական դաշինքի հետ, ինչպիսին ՆԱՏՕ-ն է: Մոսկվան համագործակցությունը ՆԱՏՕ-ի հետ ընդունում էր բացասաբար, որովհետև դրանում տեսնում էր ԱՊՀ-ում Ռուսաստանի ազդեցությունը կրճատելու միտում: Այնուամենայնիվ կարելի է ասել, որ ՆԱՏՕ-ն լռելյայն օժանդակում էր ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ին [7]: 2001-2004թթ. ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ին հատկացրել էր մոտավորապես 2 մլրդ դոլար[8]: ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի երկրների ղեկավարությունները բացահայտորեն հայտարարում էին, որ ցանկանում են անդամակցել Հյուսիսատլանտյան դաշինքին: Ադրբեջանի նախկին արտագործնախարար Տ.Ջուլգուֆարովը հայտարարեց 1999թ. սկզբին ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի և ՆԱՏՕ-ի միջև «հատուկ» հարաբերությունների անհրաժեշտության մասին: 1999թ. սեպտեմբերին Բաքվում, սեմինարի ժամանակ, որը նվիրված էր երկրի եվրասիական կառույցներ ինտեգրվելուն, ՆԱՏՕ մտնելու մասին խոսվում էր ավելի բացահայտ: Ադրբեջանի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելը դիտվում էր որպես հեռանկար, իսկ երկրի մասնակցությունը «Համագործակցություն հանուն խաղաղության» ծրագրին՝ որպես ուղի այդ նպատակին հասնելու համար[9]:

Պետք է նշել նաև, որ որոշ տարածայնություններ առաջացան ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի երկրների միջև Բաքու-Ջեյհան ծրագրի իրագործման հարցում: Դրանով էր պայմանավորված 1999թ-ին ՎՈՒՐՈՒԱՄ-ի երկրների միջև հարաբերությունների սառեցումը: Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ կապերի ամրապնդման ակտիվություն էր ցուցաբերում Ուկրաինան, որը ձգտում էր թուլացնել իր տնտեսական և էներգետիկ կախվածությունը Ռուսաստանից:

ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ի բոլոր անդամ երկրները նշում էին, որ այդ միավորումը չի համարվում քաղաքական, և հատկապես ռազմական բյուր, նրանց միավորում են միայն ընդհանուր շահերը եվրասիական տրանսպորտային ուղու զարգացման և «ազդեցիկ սեպարատիզմի» ընդհանուր քննադատման հարցում: Սակայն միավորման գործունեության սկզբնական շրջանից նկատվեցին նաև ռազմական հեռանկարներ: Մոսկվան ոչ խրախուսական վերաբերմունք ունեցավ ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ի ստեղծման նկատմամբ: Նա ձգտում էր վերականգնելու իր վերահսկողությունը և ազդեցությունը ԱՊՀ երկրների նկատմամբ, հետևաբար, ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ը օբյեկտիվ խոչընդոտ էր այդ նպատակի իրագործման համար: Ձգտելով ամրապնդել իր ազդեցությունը հետխորհրդային տարածքներում՝ Ռուսաստանը միշտ էլ փորձում է խանգարել ՎՈՒՌՈՒԱՄ -ի զարգացումը և առնվազն նվազեցնել նրա ազդեցությունն այլ երկրների վրա: Եթե հետագայում էլ ռուսական քաղաքականությունն ուղղված լինի «տարածաշրջանում դոմինանտության համար պայքարին» և ստատուս-քվոյի պահպանմանը, ապա ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ը խոչընդոտ կմնա այդ նպատակին հասնելու համար: Առկա է նաև այն տեսակետը, ըստ որի՝ տարածաշրջանի կայունության համար բարենպաստ է ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ի գոյությունը, իբր Ռուսաստանի և ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ի համագործակցությունը կարող էր նվազեցնել այս տարածաշրջանում ապակայունացման գործոնները, քանի որ Ռուսաստանը և ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ը ունեին նաև ընդհանուր շահեր. տարածաշրջանային կայունության ամրապնդում, տեռորիզմի և թմրանյութերի դեմ պայքար[10]: Սակայն Ռուսաստանը շարունակում էր խոչընդոտել տարածաշրջանային այս միավորման գործունեությանը՝ փորձելով ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ի գործունեությունը բնութագրել սպառնալիք Ռուսաստանի ազգային շահերին:

2003-2004թթ. ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ը գնում էր թուլացման ուղիով: Այդ վիճակի պատճառները բացատրվում են մի շարք գործոններով: Դրանցից առաջնայիններն են՝ կազմակերպության պոտենցիալ լիզեր Ուկրաինայի պասիվ, հաճախ հակասական գործունեությունը, կառավարման ներքին-ինստիտուցիոնալ, ադմինիստրատիվ թուլությունը, անդամ պետությունների արտաքին քաղաքական քայլերի անհամաձայնությունը, շահերի անհավասարակշռությունը, անդամ երկրների դիվանագիտական հմտության և փորձի պակասը, ֆինանսական ապահովման անբավարարությունը և այլն[11]:

Լարվածությունը ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ի անդամ պետությունների միջև գնալով ավելի էր խորանում: Ինչպես հայտարարել է Ուզբեկստանի Արտաքին տնտեսական կապերի նախարարության աշխատակիցներից մեկը, ՎՈՒՌՈՒԱՄ անդամ երկրների հետ մշտական խնդիրները առաջ են բերում թուրքմենական արտահանողների զայրույթը[12]: Ի վերջո եղավ այնպես, որ 2005թ. մայիսին Ուզբեկստանի նախագահ Բարիմովը պաշտոնապես տեղեկացրեց Մոլդովայի նախագահ Վլադիմիր Վորոնինին Ուզբեկստանի՝ ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ի կազմից դուրս գալու մասին: Փաստաթղթում նշվում էր. «Ուզբեկստանը անհրաժեշտ է համարում հայտարարել ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ի կազմից դուրս գալու մասին՝ կապված ի սկզբանե հայտարարված նպատակների և խնդիրների էական փոփոխության հետ»[13]: Միևնույն ժամանակ Ուզբեկստանը հայտարարում է իր պատրաստակամության մասին՝ համագործակցել ՎՈՒՌՈՒԱՄ անդամ պետությունների հետ տնտեսական և այլ հարցերի լուծման ժամանակ երկկողմանիության հիմունքով[14]:

Համաձայն 2001թ. հունիսի 6-ին Յալթայում ստորագրված ՎՈՒՌՈՒԱՄ-ի խարտիայի (Կանոնադրության), որի ընդունմամբ, փաստորեն, հստակեցվեց այդ կազմակերպության իրավական կարգավիճակը, կազմակերպության խնդիրներն են՝ գործունեության բոլոր ոլորտներում տարածաշրջանային անվտանգության ամրապնդում, անդամ պետությունների առևտրատնտեսական կապերի ամրապնդում ու ընդլայնում, մասնակից երկրների տարածքներում նրանց շահերի համաձայն տրանսպորտային և հաղորդակ-

ցության ուղիների զարգացում և արդյունավետ օգտագործում, միջազգային կազմակերպությունների շրջանակներում փոխգործակցություն և այլն: Վերոհիշյալ փաստաթղթում ամրագրվել են նաև համագործակցության հետևյալ հիմնական ուղղությունները. տնտեսություն, գիտություն, տեխնոլոգիաներ և շրջակա միջավայր, տրանսպորտային, էներգետիկ և հեռուստահաղորդակցությունների ենթակառուցվածք, ներդրումային և ֆինանսական համատեղ ծրագրեր, մշակույթ և այլն[15]:

Թեև այդ կազմակերպության գազաթաժողովների և հանդիպումների ընթացքում, ըստ էության, չեն քննարկվում նրա շրջանակներում ռազմական համագործակցություն ծավալելու հարցերը, սակայն վերոհիշյալ խարտիայում ամրագրվել է այն դրույթը, համաձայն որի մասնակից երկրները կարող են հանդես գալ համագործակցության ոլորտներն ընդլայնելու առաջարկությամբ: Ի դեպ ՎՈՒՌԻԱՄ-ը փորձել է մշակել նաև ռազմական բնույթի ծրագրեր: Անդամ-պետությունների պաշտպանության նախարարների միջև կայացած մի քանի հանդիպումների ընթացքում քննարկվել է նավթամուղերի պահպանության, խաղաղարար ուժերի ձևավորման հարցը: [16] Չնայած այս ամենին՝ հարկ է փաստել նաև, որ ուկրաինական կողմը ՎՈՒՌԻԱՄ-ը դիտում էր որպես տնտեսական համագործակցության կառույց՝ բացառելով ռազմական համագործակցությունը այդ կառույցում: Այնուամենայնիվ, նկատի ունենալով ՎՈՒՌԻԱՄ-ի նկատմամբ ՆԱՏՕ-ի առանձնահատուկ ուշադրությունը[17] կարելի է ենթադրել, որ ռազմական համագործակցությունը կարող էր և լիարժեք զարգացում ունենալ: Այս ամենն անկասկած չի կարող չհարուցել Հայաստանի ղեկավարության որոշակի մտահոգությունը[18]:

Այս ենթատեքստում կցանկանայինք անդրադառնալ նաև ԱՄՆ և Ռուսաստանի դիրքորոշումներին՝ ՎՈՒՌԻԱՄ-ի նկատմամբ, որը մենք կարևորում ենք թեմայի հետազոտության շրջանակներում: ԱՄՆ-ի իշխանությունները, վերոհիշյալ կազմակերպության ստեղծման պահից, բազմիցս հայտարարել են, որ շատ լավ հնարավորություններ են տեսնում ԱՄՆ-ի և ՎՈՒՌԻԱՄ-ի միջև համագործակցության համար՝ նշելով, որ անդամ-պետությունները դրական համագործակցություն կարող են ակնկալել ԱՄՆ-ի կողմից: Նրանք նշում էին նաև, որ ՎՈՒՌԻԱՄ-ին չեն դիտարկում որպես հակառուսական միավորում, քանի որ այդ խմբում ներառված երկրները միավորված են էներգետիկայի բնագավառում հետաքրքրություններով: Իսկ Ռուսաստանի մասով նշենք, որ նախագահ Վ.Պուտինը 2001թ. հունիսի 1-ին Մինսկում կայացած ԱՊՀ երկրների նախագահների գազաթաժողովի ժամանակ ՎՈՒՌԻԱՄ-ի վերաբերյալ հայտարարեց հետևյալը. «ԱՊՀ ներսում այնպիսի կազմակերպությունների գոյությունը, ինչպիսիք են՝ Եվրասիական միությունը և ՎՈՒՌԻԱՄ-ը, չեն քանդում ԱՊՀ-ը, այլ հակառակը՝ ամրապնդում են այն»: Հիմա դժվար է ասել, թե այն ժամանակ որքանով էր դա անկեղծ ասված:

Այնուամենայնիվ, 2001թ. սկզբին Մոլդովայի խորհրդարանական ընտրություններում կոմունիստների ճնշող հաղթանակը, ՎՈՒՌԻԱՄ-ում Ռաբբկոստանի մասնակցության որոշակի սառեցումը՝ իսլամ արմատականների ներքին և թալիբների արտաքին վտանգների ազդեցությամբ, և Ուկրաինայի ներքաղաքական սուր ձգնաժամերը ի նկատի ունենալով՝ կարելի է եզրակացնել, որ ՎՈՒՌԻԱՄ-ի հետագա ուժեղացման և որպես միջազգային կազմակերպություն կառուցվածքային կայացման ձանապարհին հնարավոր է, որ ծագեն բազմաթիվ խոչընդոտներ: Հատկանշական է, որ Մոլդովան բավականաչափ կշիռ չունենալու պատճառով և քաղաքական գործընթացների բերումով, հաճախ վերանայում էր ՎՈՒՌԻԱՄ-ին իր անդամակցության նպատակահարմարությունը[19]: Մասնավորապես, Մոլդովայի նախագահ Վ.Վորոնինը հայտարարում էր, որ վերոհիշյալ կազմակերպությունում իր երկրի համար հեռանկարներն այնքան էլ

պարզ չէին[20]: Ուշագրավ է նաև այն հանգամանքը, որ Վ.Վորոնինը 2001թ. մայիսին անդամ-պետությունների ղեկավարներին առաջարկեց ՎՈՒՌԱՄ-ի շրջանակներում նախատեսվող բոլոր հանդիպումներին հրավիրել ՌԴ նախագահ Վ.Պուտինին[21]: Մեր կարծիքով՝ ՎՈՒՌԱՄ-ը նշված ժամանակահատվածում լիարժեք միջազգային կազմակերպություն չդարձավ: Անդամ երկրների նպատակները բավականին տարբեր էին[22], անդամ-պետությունները բավականին տարատեսակ[23], իսկ այնուհետև այս կառույցը ետին պլան մղեց ԵՄ Արևելյան գործընկերության ծրագիրը:

ՎՈՒՌԱՄ-ի թուլացմանը նպաստեցին նաև վրաց-ադրբեջանական հարաբերությունների նոր զարգացումները: 2003թ. նոյեմբերին Վրաստանում տեղի ունեցած «վարդերի հեղափոխության» արդյունքում իշխանության եկած նախագահ Մ.Սահակաշվիլու օրոք Վրաստանի վարած տարածաշրջանային քաղաքականության մեջ նոր միտումներ նկատվեցին, ինչն իր հերթին հանգեցրեց պաշտոնական Բաքվի համարժեք արձագանքին:

Պետք է նշել, որ Վրաստանի նախորդ նախագահ է.Շևարդնաձեի օրոք Վրաստանը միանշանակ կերպով պաշտպանում էր Ադրբեջանի դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործում: Վրաստանի ղեկավարությունը զուգահեռներ էր անցկացնում նախկին ԽՍՀՄ տարածքում գոյություն ունեցող էթնոքաղաքական հակամարտությունների միջև (աբխազական, հարավօսական, մերձդնեստրյան, դարաբադյան)՝ դրանք բոլորը համարելով Մոսկվայի կողմից հովանավորվող անջատողական շարժումներ, որոնց միջոցով Ռուսաստանը ձգտում էր պահպանելու իր ռազմաքաղաքական ազդեցությունը նախկին խորհրդային հանրապետություններում:

Մինչդեռ Մ. Սահակաշվիլու օրոք Վրաստանի տարածաշրջանային քաղաքականության մեջ պարզորոշ կերպով առաջ եկավ մի կարևոր միտում. Վրաստանը սկսեց հավասարակշռված քաղաքականություն վարել Հայաստանի և Ադրբեջանի նկատմամբ: Եթե նախորդ շրջանում Վրաստանը առանց բացառության, բոլոր տարածաշրջանային էթնոքաղաքական հակամարտությունների կարգավորման անհրաժեշտ նախապայման էր համարում տարածքային ամբողջականության սկզբունքի պահպանումը, ապա Մ. Սահակաշվիլին կարծես թե ձեռնպահ էր մնում Ղարաբաղի հարցում այդ սկզբունքը շեշտելուց: Նա նույնիսկ խուսափում էր որևէ պաշտոնական հայտարարություն անելուց ԼՂՀ-ում կայացած ընտրությունների կապակցությամբ: Վրաստանի որդեգրած չեզոք և անկողմնակալ դիրքորոշումը հայ-ադրբեջանական հակամարտությունում, անշուշտ, վկայում է Վրաստանին իր կողմը քաշելու Բաքվի քաղաքականության անհաջողության մասին: Վրաստանի նոր իշխանությունների՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության հարցում հետզհետե անկողմնակալ դարձող դիրքորոշման մեկ այլ արտահայտություն դարձավ նաև այն, որ Վրաստանը չմասնակցեց ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում Ադրբեջանի կողմից առաջ քաշված բանաձևի նախագծի հարցում քվեարկությանը:

Վրաստանն իր նոր նախագահի պաշտոնավարման հենց սկզբից որդեգրեց Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում Արևմուտքի թիվ մեկ գործընկեր դառնալու և դրա հիման վրա տարածաշրջանի առավել ազդեցիկ պետության վերածվելու ռազմավարությունը: Ըստ որում, եթե Վրաստանն այդ հարցում ձգտում է օգտագործելու տրանզիտ պետության իր առավելությունները, ինչպես նաև Ադրբեջանի համեմատությամբ իր ձեռք բերած առաջընթացը ժողովրդավարական պետություն կառուցելու գործում, ապա Ադրբեջանն իր հերթին փորձում է օգտագործել իր տնտեսական ներուժը:

Վրաստանի տարածաշրջանային քաղաքականության մեջ ի հայտ եկած այս բոլոր միտումները չէին կարող չառաջացնել Ադրբեջանի կտրուկ հակազդեցությունը: Ի թիվս վերոհիշյալ գործոնների՝ երկկողմ հարաբերություններում տարածայնությունների և նույնիսկ լարվածության աճի կարևորագույն պատճառներից մեկը դարձավ այն, որ Վրաստանի ղեկավարությունը, ստվերային տնտեսության դեմ պայքարի շրջանակներում ակտիվ գործունեություն սկսեց իր պետական սահմանների մաքսային վերահսկողությունն ուժեղացնելու, մաքսանենգությանը վերջ տալու ուղղությամբ: Նման քաղաքականությունը հարվածեց նաև Քվեմո-Քարթլի մարզի բնակչությանը, որոնք հիմնականում ադրբեջանցիներ են, և որոնցից շատերը, օգտվելով նախորդ իշխանությունների թուլությունից, անարգել կերպով զբաղվում էին մաքսանենգությամբ: Վրաստանի ղեկավարությունը Ադրբեջանի ակնհայտ դժգոհությունն առաջացրեց նաև նրանով, որ, պատճառաբանելով շրջակա միջավայրի պահպանման անհրաժեշտությունը, լրացուցիչ գումարներ պահանջեց Բաքու-Ջեյհան նավթամուղի օպերատոր բրիտանական «Բրիթիշ Պետրոլեում» ընկերությունից, ինչի արդյունքում խախտվեցին նավթատարը հնարավորին չափով արագ կառուցելու ծրագրերը, ինչպես նաև կտրուկ կերպով աճեցին կառուցման ծախսերը:

Ադրբեջանը թերևս չէր կարող չարձագանքել Վրաստանի արտաքին քաղաքականության այս նոր միտումներին: Արդյունքում Ադրբեջանի նախաձեռնությամբ սկսվեց իսկական տրանսպորտային պատերազմ երկու երկրների միջև. 2004թ. նոյեմբերի կեսերից Ադրբեջանը սկսեց կասեցնել իր տարածքով դեպի Վրաստան ուղղվող երկաթուղային տրանսպորտի մուտքը Վրաստան: Որպես պաշտոնական պատճառ Ադրբեջանի ղեկավարությունը նշում էր այն, որ 2004թ. հունիսի 14-ին երկու երկրների միջև կնքված երկաթուղային տրանսպորտի գործունեության համակարգման մասին նոր միջկառավարական համաձայնագրի չորրորդ հոդվածի համաձայն չէր թույլատրվում Ադրբեջանից ստացված բեռների մուտքը դեպի Հայաստան: Արդյունքում վրաց-ադրբեջանական սահմանում կուտակվեցին հարյուրավոր վագոն բեռներ, որոնց միայն մի փոքր մասին մանրամասն ստուգումից հետո թույլ էր տրվում անցնել դեպի Վրաստան:

Այս ամենի կապակցությամբ հայտարարությամբ հանդես եկավ նաև Ադրբեջանի նախագահը: Դեկտեմբերին Մեծ Բրիտանիա կատարած այցի շրջանակներում իր տված հարցազրույցում Ի. Ալիևը նշեց, որ վրաց-ադրբեջանական սահմանում առաջացած հիմնախնդիրը կապված է այն բանի հետ, որ Կասպից ծովի արևելյան մասից ստացվող բեռները տեղափոխվում են Հայաստան: Ալիևը դա անվանեց ոչ օրինական քայլ, քանի որ Ադրբեջանը ՏՐԱՍԵԿԱ-ին միացել էր այն պայմանով, որ իր տարածքով անցնող բեռները չտեղափոխվեին Հայաստան:

Բացի այդ՝ նույն օրերին Վրաստանի իշխանությունները հրահանգեցին ֆինանսական ուստիկանությանը մաքսանենգության դեմ պայքարի շրջանակներում լայնածավալ ստուգումներ անցկացնել ադրբեջանաբնակ տարածքներում, որի իրականացման ընթացքում գրանցվեցին լուրջ միջադեպեր, որոնք սպառնում էին վերաճել էթնիկական հողի վրա ընդհարումների:

Վրաստանի դեմ, որպես ազդեցության լծակ, Ադրբեջանը օգտագործեց նաև Քվեմո-Քարթլիի մարզի ադրբեջանական բնակչությանը: Օգտվելով Վրաստանի ադրբեջանցիների սոցիալական վատ պայմաններից՝ պաշտոնական Բաքուն հրահրեց նրանց զանգվածային դժգոհությունները գյուղատնտեսական հողերի անարդարացի բաշխման կապակցությամբ: Տեղի ունեցած ազգամիջյան բախումների հետևանքով եղան նաև սպանվածներ, ինչի արդյունքում 2004թ. դեկտեմբերին քննարկումներ տեղի ունեցան Ադրբեջանի Միլլի Մեջլիսում, խիստ հոդվածներ զանգվածային լրատվության

միջոցներում և այլն: Միլլի մեջլիսի խոսնակ Մուրթուզ Ալեքսերովը որոշում ընդունեց ադրբեջանցի խորհրդարանականների պատվիրակություն ուղարկել Վրաստան՝ Քվեմո-Բարթիլի ադրբեջանական բնակչության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի ուսումնասիրման և այդ հարցում Վրաստանի դեկավարության դիրքորոշմանը ծանոթանալու նպատակով: Սակայն մեծ հաշվով սա ևս չօգնեց, և արդյունքում՝ մինչև դեկտեմբերի վերջը երկու ռազմավարական գործընկերների միջև իրավիճակը աչքի էր ընկնում հասկապես նրանով, որ կողմերից և ոչ մեկը չէր ցանկանում որևէ զիջումների գնալ:

Այս ամենի հետ մեկտեղ պետք է նշել, որ մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հանգամանքների բերումով Ադրբեջանը այս ժամանակահատվածում շարունակում էր Վրաստանը դիտարկել որպես իր ռազմավարական գործընկեր: Երկու երկրների շահերը համընկնում են մի շարք առանցքային ոլորտներում, մասնավորապես միջազգային տրանսպորտային միջանցքներին անդամակցության գործում: Այսպես օրինակ՝ Վրաստանը և Ադրբեջանը 2004թ. դեկտեմբերի վերջին համաձայնության հասան Կարս-Ախալքալաք երկաթուղու կառուցման վերաբերյալ: Թե՛ Վրաստանը Ադրբեջանի համար և թե՛ Ադրբեջանը Վրաստանի համար խաղում են կարևոր դեր արտաքին աշխարհի հետ կապն ապահովելու գործում: Երկու երկրներն էլ ներքաշվել են իրենց տարածքային ամբողջականության համար մեծ վտանգ ներկայացնող հակամարտությունների մեջ: Երկու պետությունն էլ հստակ ուղղություն են վերցրել դեպի Հյուսիսատլանտյան դաշինք: Այս բոլոր հանգամանքները հաշվի առնելով՝ կարող ենք նշել, որ վրաց-ադրբեջանական ռազմավարական գործընկերությունը ունի նաև օբյեկտիվ հիմքեր:

Առավել նվազ կարևորություն ունեն Ադրբեջանի և Մոլդովայի հարաբերությունները, սակայն այստեղ էլ նկատվեցին որոշակի նոր զարգացումներ: ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Ադրբեջանի և Մոլդովայի հարաբերությունները բավականին սառն էին մինչև ՎՈՒՌԻԱՄ-ի ստեղծումը: 1997թ. նոյեմբերին նախագահներ Լուիչինսկին և Ալիևը ստորագրեցին բարեկամության և համագործակցության պայմանագիր, որտեղ հստակեցվեցին երկրների դիրքերը՝ կապված երկու պետությունների անկախության ամրապնդման, տարածքային ամբողջականության ձանաչման, սեպարատիզմի և ահաբեկչության դեմ պայքարի հետ: 1998թ. սեպտեմբերին Մոլդովայի նախագահը հայտարարեց, որ եթե նավթամուղը անցնի Մոլդովայի տարածքով, ապա նա կհատկացնի բոլոր անհրաժեշտ երաշխիքները դրա կայուն գործունեության ապահովման համար: Մոլդովան ձգտում էր ներգրավել Ասիան Եվրոպային միացնող էներգետիկ տրանսպորտային միջանցքում: 1998թ. սեպտեմբերին Մոլդովայի նախագահը հայտարարեց, որ եթե նավթամուղը անցնի Մոլդովայի տարածքով, ապա նա կհատկացնի բոլոր անհրաժեշտ երաշխիքները դրա կայուն գործունեության ապահովման համար[24]: Ադրբեջանի և Մոլդովայի հակասությունը կայանում էր նրանում, որ ի տարբերություն Ադրբեջանի, որը հետաքրքրված էր ՎՈՒՌԻԱՄ-ի երկրների քաղաքական ինտեգրացմանը, որպես հատուկ կառույց ԱՊՀ-ի շրջանակներում, ինչպես նաև իրենց միջև ռազմական համագործակցությանը, Մոլդովան այդ հարցերին լուրջ նշանակություն չէր տալիս: Եթե Բաքուն ձգտում էր անդամագրվելու ՆԱՏՕ-ին, ապա Մոլդովան սահմանափակվում էր միայն «Համագործակցություն հանուն խաղաղության ծրագրի» շրջանակներում իրականացվող գործունեությամբ: Ադրբեջանը դարձավ ԱՊՀ-ի ներսում «հատուկ կառույցի» կենտրոնը: Այն պատճառով, որ Ադրբեջանի արևմտյան կողմում գտնվող պետությունները կարող են ձեռք բերել կասսյան նավթ՝ շրջանցելով Ռուսաստանի տարածքը: Նաև այն պատճառով, որ Ադրբեջանը գտնվում է եվրասիական ուղու առանցքային տեղում, որը հանդիսանում է Եվրոպան Ասիային միացնող տարածք, որը գերծ է պահում Ռուսաստանի և Իրանի հետ շփում ունենալուց:

Այսպիսով՝ կարող ենք նշել, որ, չնայած հակասական զարգացումներին, Ադրբեյջանի մասնակցությունը ՎՈՒՌԻԱՄ-ին ռուս-ադրբեյջանական և ԱՊՀ մյուս երկրների հետ հարաբերությունների վրա ազդեցության լուրջ գործոն է:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Парахонский Б., ГУУАМ: путь к стратегической стабильности на Кавказе //Центральная Азия и Кавказ, 6(12), 2000
2. Белов О. А., Азербайджан в составе ГУУАМ (Грузия, Узбекистан, Украина, Азербайджан, Молдавия): Особые отношения в рамках СНГ //Независимый Азербайджан, под редакцией Е.М.Кожокина, том 2, М., 2000, стр. 21
3. ГУУАМ-Порядок и кооперация в постсоветском пространстве // Международная конференция Фонда Фридриха Эберта, Тбилиси, 2002, стр. 26
4. Белов О.А. նշված աշխատությունը, էջ 22
5. Matreeva A. , Hiscock D., The Caucasus: Armed and Divided (Report) //Small arms and light weapons proliferation and humanitarian consequences in the Caucasus,Saferworld, 2003, стр. 24
6. Перепелица И., ГУУАМ в новом геополитическом и геоэкономическом окружении / / Центральная Азия и Кавказ, 5 (17), 2001, стр.181
7. Кунэ Ф. , НАТО и Южный Кавказ // Кавказский Институт мира, демократии и развития, Тбилиси, 2003, стр.14
8. Матийчик Я., ГУУАМ: состояние, риски, перспективы //Центральная Азия и Кавказ (35), 2004, стр.142
9. Белов О.А. նշված աշխատությունը, էջ 39
- 10.Перепелица И., նշված աշխատությունը, էջ 183
- 11.Матийчик Я., նշված աշխատությունը, էջ 144
12. Рахимова Зульфия, Узбекистан в системе ГУУАМ и Шанхайской организации сотрудничества //Центральная Азия и Кавказ, 5(17), 2001, стр. 189
13. Узбекистан сокращает ГУУАМ на одну букву “<http://lenta.ru/news/2005/05/26/uzbek/>
14. Узбекистан выходит из ГУУАМ ”/<http://www.ru.com/06.05.2005>
15. Дегоев В., Игра на обоюдное поражение, “Независимая газета“, 23.05.2001.
16. Бадрак В., Военно-техническое сотрудничество ГУУАМ: миф или реальность? ”Зеркало Недели“, 08.09.2001.
17. Fuller E., Introducing the Other GUAM, RFE/RL News line, 1 December 1997.
18. Мурадян И., Геоэкономические проблемы Кавказско-каспийского региона, Ер.,1999, стр. 112-113
19. Шакарянц С., Политика постсоветской России на Кавказе и ее перспективы, стр. 186.
- 20.Մախոբյան Տ., ԱՊՀ-ի լույսն ու ստվերը, Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա, 6, 2001, էջ15
21. Шакарянц С., Политика постсоветской России на Кавказе и ее перспективы, стр. 187.
22. Прейгер Д., Малярчук И. ГУУАМ: Экономические основы кооперации // Центральная Азия и Кавказ, 6(12) 2000, стр.162
23. Парахонский Б., ГУУАМ: путь к стратегической стабильности на Кавказе //Центральная Азия и Кавказ, 6(12), 2000, стр.39
24. Белов О.А. նշված աշխատությունը, էջ 47:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ՎՈՒՌԻԱՄ-ի կազմավորումն ու տարածաշրջանային գործընթացների զարգացման միտումները /1990-ական թթ. վերջ-2004թ./
Գարիկ Քեռյան

Ռուսաստանի միջազգային դիրքերի թուլացումը 1990-ական թթ. նպաստեց հետխորհրդային տարածությունում անջատողական գործընթացների զարգացմանը: ԱՊՀ փոքր պետությունները սկսեցին ակտիվորեն այլընտրանք փնտրել և անվստահորեն վերաբերվել Ռուսաստանի լիդերությանը: 1997թ. Ստրասբուրգում Ուկրաինայի, Վրաստանի, Ադրբեջանի և Մոլդովայի ներկայացուցիչները ստորագրեցին միություն ստեղծելու մասին համաձայնագիր, որը նրա մեջ մտած երկրների անունների առաջին տառերով անվանվեց ՎՈՒԱՄ: 1999-2005թթ. ՎՈՒԱՄ-ին անդամակցում էր Ուզբեկստանը, որից հետո այն կոչվում էր ՎՈՒՌԻԱՄ: Անդամ պետությունները Մոսկվայի ազդեցությունից դուրս գալու ուղիներ էին փնտրում՝ այն համարելով վնասակար իրենց ազգային անվտանգության համար:

***Բանալի բառեր՝** Ադրբեջան, ՎՈՒՌԻԱՄ, կասպյան նավթ, տրանսպորտային միջանցք, տնտեսական համագործակցություն, ռազմաքաղաքական միավորում, հակառուսական դիրքորոշում, Ուկրաինա, Վրաստան, Բաքու-Ջեյհան, վրաց-ադրբեջանական հարաբերություններ:*

РЕЗЮМЕ

**Создание ГУУАМ и тенденции развития региональных процессов
(конец 1990-ых гг.- 2004г.)**

Гарик Керян

Ослабление международных позиций России в 1990-ых годах способствовало развитию сепаратистских процессов на постсоветском пространстве. Малые страны СНГ стали еще недоверчивее относиться к российскому лидерству и активнее искать альтернативы ему. В 1997г. в Страсбурге представители Украины, Грузии, Азербайджана и Молдавии подписали соглашение об образовании союза, названного ГУАМ по первым буквам названий вошедших в него стран. С 1999 по 2005гг. к ГУАМ присоединился Узбекистан, после чего название организации стало выглядеть как ГУУАМ. Государства, члены ГУУАМ, искали пути выхода из-под влияния Москвы, считая его наносящим ущерб интересам их национальной безопасности.

***Ключевые слова:** Азербайджан, ГУУАМ, каспийская нефть, транспортный проход, экономическое сотрудничество, военно-политическое объединение, антироссийская позиция, Украина, Грузия, Баку-Джейхан, грузино-азербайджанские отношения.*

SUMMARY

**Creation of GUUAM and Development Trajectories of Regional Processes
(the end of 1990 till 2004)**

Garik Keryan

The weakening geopolitical positions of Russia in 1990s contributed to the development of separatist processes on the Post-Soviet Space. Small countries of CIS (Commonwealth of Independent Countries) became more distrustful toward Russian leadership and were more actively looking for alternatives. In 1997 in Strasbourg the representatives of Ukraine, Georgia, Azerbaijan and Moldova signed an agreement on the formation of union, called GUAM on the first letters of the member states. Since 1999 till 2005 Uzbekistan had joined to GUAM as well, after which the name of the union changed for GUUAM. Member-States of GUUAM were looking for ways to overcome the influence of Moscow, considering it harmful to their interests of national security.

Keywords: *Azerbaijan, GUUAM Caspian oil, transport pass, economic cooperation, military-political union, anti-Russian stance, Ukraine, Georgia, the Baku-Ceyhan oil pipeline, Georgian-Azerbaijani relations*